

RISCURI ÎN SOCIETATEA MONDIALĂ

ANDREI MARGA

Academia Română-Filiala Cluj-Napoca Colectivul de Geografie

Risk is when, in a new situation, a new solution is adopted or existing solutions are perpetuated without having to anticipate the future. Today's realities can be interpreted as risks which were assumed by predecessors. The present course of "world society" is risk-loaded : new economic crisis, increasing development gaps and social disparities, greater social tensions, terrorism, new migration of peoples. The solutions come from the working together of the superpowers to restore multilateralism, to resume democracy, and to join democracy with meritocracy.

Keywords: risk, world society, crises, democracy.

Viața oamenilor – individual și colectiv – se desfășoară într-o lume cu variate stări de lucruri și posibilități de evoluție. Odată cu socializarea, se alege de fapt, mai ales prin educație și, apoi, prin legislație, anumite rute, pe care oamenii înaintează convertind acele stări în fapte. Pregătirea pentru viață, munca, interacțiunile, comunicarea, grija de sine sunt reperele biografiei fiecăruia. În fiecare se apelează la anumite tradiții și regulări stabilite anterior și se alege între alternative.

Din când în când se produc însă modificări în situațiile de viață și apare nevoia deciziei: se continuă pe un drum sau se alege altul? Putem vorbi de riscuri atunci când, într-o situație nouă, se adoptă o soluție nouă sau se perpetuează soluții deja existente, fără a anticipa suficient viitorul. De pildă, atunci când cineva care s-a bucurat de succes în viața economică se angajează, în condiții de criză a societății, în politică, își asumă cel puțin un risc - de a fi înfrânt și dat la o parte. Sau când cineva decide menținerea în funcție a unor persoane, chiar dacă acestea nu fac față și au luat decizii oneroase, își asumă, de asemenea, riscul de a nu rezolva suficiente probleme. Riscul este atunci când la capătul punerii în aplicare a unei intenții printr-o decizie sunt multiple eventualități, unele fiind nefaste, toate ținând însă de un viitor incert.

Riscul nu face parte din familia de concepte pe care astăzi le face însușite educația. Prea rar

disciplinele istoriografice, care alimentează cultura, operează cu asemenea termen. Acestea au la bază învățături ce se organizează în jurul ordinii, regularităților, legilor, evoluției conforme, ce captează o față a realității – cea a "normalității".

Riscul este din familia conceptelor de haos, hazard, rău, nesiguranță, decizie, pericol, catastrofă. Cel care își asumă riscul pleacă dintr-o situație de nesiguranță, ia inițiativa acțiunii (și a nu face nimic este acțiune!) pentru a-și atinge ținta, evitând dezavantajele și, la limită, catastrofa. Riscul înseamnă a pune totul în joc și este printre conceptele ce captează altă față a realității – cea a "schimbării".

Realitățile din societate sunt riscuri oarecum depășite, asumate de alții. În definitiv, și ceea ce acum este socotit normal este rezultatul unui risc asumat cândva de cineva. După cum risca plata unor costuri grele decidenții care nu fac nimic într-o situație plină de neajunsuri!

Ce este, însă, riscul, mai precis? Riscul este situația în care, fiind nesiguranță și neajunsuri, se angajează o acțiune (considerând că și inacțiunea este acțiune!) în cazul căreia apar, în momentul deciziei, șanse de succes și șanse de insucces, ultimele antrenând pericole. Cum sunt, de pildă, distrugerile condițiilor de viață sau pierderea a ceva, de la bunuri, la autonomia de mișcare, la libertate și la viața însăși. Poate fi eroism, dar nu există propriu-zis risc acolo unde intervine o pu-

tere copleșitoare, care se impune oricum. Putem, de pildă, să luăm în calcul daunele căderii unui meteorit, dar nu putem vorbi la propriu de riscul căderii, aceasta ținând de o ordine a lumii ce ne scapă.

Nu este risc acolo unde este predeterminare. Un cutremur de pământ este mai curând predeterminat, încât nu se poate vorbi de riscul de a se produce, chiar dacă putem vorbi de riscul nostru de a-l întâlni pe traseul vieții.

Nu este risc decât acolo unde se iau decizii în împrejurări noi, în care viitorul nu este prefigurată. Nu este risc decât acolo unde există șanse de succes și perspective la fel de probabile de succes. Putem fi obiecte ale fenomenelor naturale (mișcări tectonice, maladii, căderea de meteoriți etc.) sau ale riscului asumat de alții (politici incompetente, inițiative nechibzuite, măsuri guvernamentale greșite, decizii judecătorești nedrepte etc.), dar de risc putem vorbi în cazul unor acțiuni ce ne implică în calitate de subiecți.

Se pot da multe exemple de risc în viața curentă. Dacă nu te abonezi la un cotidian riști să nu ai informații continue despre ceea ce se petrece în jur. Dacă iei autobuzul pentru a nu merge pe jos, riști ca traficul să fie atât de intens încât poți întârzi la serviciu. Faci o școală profesională spre a nu risca să nu găsești slujbă, dar te gândești cum să o continui cu un colegiu sau facultate. Îl dai în judecată pe unul care te-a calomniat, cu riscul de a nimeri pe mâinile unui judecător superficial, care îți respinge acțiunea civilă cu argumentul sofisticat că este libertate de opinie. Dacă pledezi pentru democratizare, riști să deschizi șansa aducerii la decizii a unor persoane slab pregătite. Îți spui onest părerea despre neajunsurile instituțiilor, dar riști să stârnești impresia că ai ceva cu persoane sau că lupți pentru vreo funcție. Dacă privatizezi economia riști să o faci dependentă de „mâna nevăzută” a pieței.

Putem lungi la infinit lista exemplurilor, căci este fără de sfârșit recursul la decizii ce ies din ceea ce este acceptat ca normal. Cine reflectează destul asupra istoriei riscului își dă seama că acesta precede adesea siguranțele, încât are sens întrebarea: cât de normal este de fapt normalul?

Adesea riscul este socotit alternativă la „siguranță”. Oportuniștii caută să facă tot ceea ce le cer șefii, refuzând riscul de a lua în seamă ne-

ajunsurile existente. Asumpția este că cecitatea față de erori și lipsuri este de preferat pierderii avantajelor păstrării în grația celor care decid.

Forma logică a situației de risc este „silogismul ipotetic disjunctiv”: A este sau M sau N; dacă A este M atunci P; dacă A este N atunci R. Acesta nu devine „dilemă” decât atunci când P și R sunt echivalenți. Dar în acest caz nu mai avem propriu-zis un „risc”, ci pur și simplu o „înfundătură” (aporie).

Orice „risc” antrenează „pericole”, cel puțin pericolul de a rata atingerea țintei stabilită prin decizia celui care acționează, dar nu orice pericol ține de risc. Pericolul răspândirii unei maladii nu are de a face neapărat cu riscul asumat de cineva, căci poate să apară fără ca cineva să fi schițat o decizie. La fel stau lucrurile în relația „riscului” cu „catastrofele”. Riscul asumat se poate încheia cu o „catastrofă”, dar se poate încheia și cu un succes, după cum nu toate „catastrofele” vin din asumarea „riscurilor”.

Din asumarea riscurilor pot rezulta, însă, „dezvoltări”. De pildă, un decident poate schimba în bine soarta celor din jur asumând cu pricepere riscul democratizării mai departe, chiar cu prețul reducerii puterii personale. În multe situații nici nu sunt posibile „dezvoltări”, nici măcar normalizări, fără asumarea riscurilor. Astăzi, de pildă, în raport cu diletantismul legilor, procedurilor și multor justițieri, nu va fi posibilă atingerea statului de drept în România fără a pleca urechea la semnalarea de abuzuri ce se comit sistematic, chiar cu riscul de a revizui sentințe și a da dreptate unor persoane nevinovate, stigmatizate drept „penale”.

În viața oamenilor este foarte importantă perceperea „riscului” și, în particular, „percepția culturală a riscului” (Ulrich Beck, *Conditio humana. Il rischio nell'eta' globale*, Laterza & Figli, Roma, 2007. pp.22-24). Din capul locului trebuie însă admis că riscul nu este ceva de genul unei trăiri doar subiective, ci, așa cum dovedesc medicina, științele economice, calculele ingineresti ale construcțiilor și alte discipline, un fenomen obiectiv. Nu îl asumi la timp sau nu ții cont de datele situației, vei avea dezavantaje! Este de admis, apoi, că reducerea efectelor dezavantajante ale riscurilor este posibilă procedând în mod rațional. Riscurile soldate cu succes pot fi inspirate, dar conțin abordări raționale ale situațiilor.

Mai este de admis că percepția riscurilor și acțiunea pentru a le reduce urmările dezavantajante depind de cultură. În definitiv, au sens întrebări precum: are cultura decidenților dintr-o comunitate capacitatea de a percepe și prelucra riscurile inițiativelor, dar și ale pasivității proprii? au mass media disponibilitatea de a capta nu numai motivele de jubilație din societate, ci și riscurile cu care se trăiește făcând ceva sau nefăcând nimic în fața neajunsurilor? cine are perspicacitatea de a vedea evoluțiile periculoase și de a le stăvili asumând riscuri?

Cel mai creativ sociolog al erei postbelice, Niklas Luhmann, a observat că termenul de „risc” a intrat pe cursul profilării din momentul în care s-a sesizat că „anumite avantaje se pot atinge numai atunci când ceva este pus în joc” (*Soziologie der Risikos*, Walter de Gruyter, Berlin, 2003, p.19). Nu mai era vorba doar de calcularea a ceea ce se obține din ceea ce se investește, ci de ceva în plus – o decizie din concretizarea căreia pot să apară răsplata, dar și „daune (Schaden)” majore. Este vorba de ceea ce în religie a fost cuprins în termenii de „păcat (Sünde)” și pedeapsa pentru păcate, iar Blaise Pascal a avut în vedere în celebrul său „pariu”, dar a trecut în registrul mentalității secularizate. Pentru cel ce-și asumă riscul viitorul este dorit, dar incert.

Ne interesează însă acum nu cum se înscrie riscul în existența oamenilor, ci ponderea riscurilor în societatea modernă și, mai ales, în societatea rezultată din globalizare de astăzi. Este vorba însă – iar aici ne distanțăm de celebrul sociolog – nu numai de riscul acțiunilor întreprinse pe harta realității, ci și de riscul inacțiunilor în situații pline de neajunsuri.

Împotriva celor care elogiază „viața în natură” – care sunt, desigur, alții decât cei care pledează, pe drept, pentru „naturaletăa vieții” - pledează mereu pericolele de a face boli, de a fi strivit de o stâncă în cădere, de a fi atacat de un animal de pradă, de alte riscuri ce se află la tot pasul, încât nu este nevoie de o argumentare mai largă pentru a infirma teza excelenței vieții în natură. Nu au dreptate cei care o împărtășesc. În general, viața în condițiile slabei dezvoltări a mijloacelor de producere și a organizărilor instituționale – societățile premoderne – este lovită de pericole pe care astăzi le putem socoti elementare. Odată

cu modernizarea apare societatea în care indivizii și colectivitățile își asumă că trăiesc într-o realitate pe care la urma urmelor o decid – o decid în mod sistematic, prin acțiuni bazate pe cunoaștere, în sferile muncii, comunicării, autoprezentării, reflexivității. Primejdiile la adresa condiției umane tradiționale – penuria de produse, servitutea, războaiele – sunt prelucrate, în cadrul unei mentalități proactive, dispusă să-și asume riscurile schimbării. Deja cu Francis Bacon, filosofic vorbind, își începe cariera mentalitatea facerii (*Machtbarkeit*, cum spun germanii) obiectelor și interacțiunilor și a punerii cunoașterii în slujba producerii (*Herstellbarkeit*) acestora.

De această mentalitate ținem – după cum ne spun cercetările riscului – inițierea calculului probabilităților cu Fermat, romanul ce începe cu Cervantes și filosofile ce au în Vico și Fichte prototipul. Nu este vorba de o mentalitate a ieșirii din sfera raționalității, căci toate – și calculul probabilităților și căutarea unei realități alternative și „știința nouă” și plasarea în „Eu” a originii – vor de fapt să reducă „daunele”. Toate sunt în fond proiecte de asigurare contra pericolelor.

Un fapt este însă și mai caracteristic: odată cu societatea modernă, viitorul nu mai este simplă prelungire a trecutului, ci ceva de sine stătător. El este creat și, prin urmare, altceva decât ceea ce a fost și este. Unde pretențiile față de viață sunt mai mari sunt și inițiative mai extinse, care antrenează riscuri mai multe.

Politica globalizării, care a însemnat, la bază, relaxarea și suprimarea barierelor vamale și de alt ordin dintre state și societăți, a adus cu sine o schimbare cuprinzătoare. Niklas Luhmann spunea că la sfârșitul secolului al douăzecilea societatea modernă s-a schimbat profund. „Unitatea lumii a secolelor al 19-lea și al 20-lea consta dintr-o alianță a dimensiunii timpului și a dimensiunii sociale ce a profitat de subspecificarea ambelor și în același timp a contat pe posibilitatea cuplării lor raționaliste, fie prin legități recognoscibile fie prin calcule statistice. La sfârșitul secolului nostru suntem în fața întrebării: mai este lumea noastră? Putem să continuăm să facem ceea ce facem?”(p.58). În fapt, astăzi nu mai suntem doar în fața întrebării, ci în plină realitate a unei alte lumi creată de globalizare, care a înregistrat un nou prag în jurul anului 2010.

Nu putem acum să nu discutăm de riscuri în dublă ipostază. Este vorba de riscurile continuării cursului actual și de riscurile schimbării. Societatea este alta ca urmare a globalizării. S-au produs internaționalizarea informațiilor, o mai vastă circulație a persoanelor, bunurilor și serviciilor, dar și delocalizarea de firme, migrația capitalurilor și a forței de muncă, deplasarea centrelor de decizie, constituirea de mari concentrări de putere economică, politică, mediatică. Individul și comunitățile și-au pierdut și mai mult autonomia și se simte mai neputincioase ca altădată. În fața acestei situații, în locul reflecției și acțiunii responsabile pentru a salva demnitatea persoanei și contururile comunităților, ce stau la baza societății moderne, deciziile au scurtă respirație. Nu se mai urmărește acordul în decizii, ci se aplică proceduri. Democrația devine postdemocrație – adică cetățenii sunt chemați să aplaude reprezentanți pe care periodic formal îi aleg. Experții iau locul deliberării persoanelor mature. Comunitățile sunt fisurate de forțe ce vin nu se știe de unde și care nu răspund de nimic. Normativitatea cedează în fața imperativelor funcționale. Etica devine anexă a strategiilor competiției. O inflamare a trăirilor subiective se produce pe scară mare și modifică artele. Nu se mai evocă trăirile umane ale lumii, ci se informează și distrează, în vreme ce conceptele devin instrumente de control al complexității indiferente la ceea ce se petrece. Impresia ce se cultivă este de sfârșit al istoriei în dreptul realităților actuale.

Riscurile rămân inevitabile, căci oamenii decid și acționează. Dar ele nu se mai raportează la viitor, ci la o realitate de care nimeni nu pare să mai răspundă. Indiferența pare a sta în spatele ei.

S-a intrat, altfel spus, în “societatea riscului”, ne spunea Ulrich Beck (*Conditio humana. Il rischio nell'eta' globale*, 2007), care o și descrie: pericolele iau acum forma războaielor, sistemele juridice nu aderă la realitate, guvernele sunt acuzate; democrația pare în pericol; pericolele nu mai rămân înăuntrul unei țări; știința nu mai reduce pericolele, ci se asociază lor; siguranța urcă în ordinea valorilor înaintea libertății și egalității; oamenii luptă să nu fie atinși de sărăcie, emanciparea și libertățile fiind deja un orizont prea îndepărtat (pp.13-17).

Dincoace, însă, de aceste fapte, aș spune că

este aducător de daune să se continue cursul actual din societatea modernă. Este la fel de riscant, adică dăunător, să nu se facă nimic, și este un risc în sine orice inițiativă. La toate evaluările rezultă astăzi că a nu schimba situația este acum un risc înconjurat de mult mai multe pericole decât a angaja schimbarea pe o direcție rațională, realizată cu competență.

Au fost percepute și altădată riscurile conținute în perpetuarea situației.

O astfel de percepere a dus în istorie la inițiative salutare. Kant vedea riscul de războaie nesfârșite între state și a propus proiectul păcii eterne. Woodrow Wilson a preluat ideea kantiană a unei societăți a statelor independente și egale și a pus bazele “societății națiunilor”. Richard Coudenhove – Kalergi a sesizat că războaiele riscă să marginalizeze Europa în lume și a relansat proiectul lui Nietzsche al Europei unificate. Albert Einstein a sesizat pericolele legate de armele nucleare și a chemat la aranjamente între țările posesoare. Robert Reich a observat că protecționismul nu mai este capabil să prevină durabil crize economice și a pus în mișcare politica globalizării, pe care Bill Clinton a aplicat-o. Deja Heidegger a semnalat că activismul modernității antrenează riscul ca însuși cei care îl instrumentează să devină materiale pentru proiecte, iar Horkheimer și Adorno au semnalat că raționalitatea modernă include tacit și inevitabil abordarea ca obiect de prelucrat nu numai a naturii, ci și a omului. Cel mai recent, acordul de la Paris a concretizat această optică în abordarea mediului înconjurător.

Filosofia și științele sociale sunt pline, cel puțin de la Nietzsche și Max Weber încoace, de eforturi de a face față riscurilor unei modernizări ce derapează, ca și riscurilor de a sta cu brațele încrucișate într-o situație de restrângere a libertăților, vid al valorilor, expansiune a cinismului, minciunii și indiferenței, a infantilismului și cleptocrației, cu un cuvânt de nesiguranță.

Mai trebuie adăugat că „societatea riscului (Risikogesellschaft)” (Ulrich Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986) perpetuează, desigur, „riscurile personale” de genul celor la care s-a expus altădată Columb, care își asuma cu curaj să înainteze spre Vest spre a ajunge

în India. Dar, în plus, aduce cu sine „periclitări globale (globale Gefährdungen)” de genul fisiunii atomului și resturilor radioactive. Accidentul de la Cernobâl este numai în mic indiciul extensivității fără precedent a efectelor unui accident aparent strict local. Nu mai este vorba acum, în cazul „riscului”, doar de „curaj și aventură”, ci de „posibila autodistrugere a vieții pe Pământ” (p.28), nu ca posibilitate teoretică, ci ca una nemijlocită.

Sunt de părere că azi trebuie să luăm act de riscuri pe o gamă mult mai largă decât spunea cel care a dat teoria „societății riscului” - care vorbea de criza ecologică, de criza financiară și de terorism - dacă vrem să facem față periclitărilor globale. Este vorba atât de riscuri legate de perpetuarea nechibzuită a unor situații, cât și de nevoia de a asuma cu pricepere riscul înnoirii. Spus fără ocolișuri, riscurile de azi sunt legate înainte de orice de perpetuarea situației ce s-a creat prin politica globalizării, chiar dacă acesta nu este singura sursă, căci i se alătură anumite prețuri ale materiilor prime, o nouă etapă în dezvoltarea informaticii și electronicii, o instrumentalizare a democrației și o expansiune a neîncrederii, sinonimă cu o „oboseală” culturală momentană.

A continua tot ceea ce este în jurul nostru implică pericole mari, iar a schimba ceva implică asumarea deliberată a unor riscuri. Dar, în definitiv, unde pe lume, afară de oazele privilegiilor (create de moșteniri norocoase, coruperea regulilor, intervenții străine, cleptocrație), atinge ceva fără riscuri? De multe ori salvarea a venit de la înfruntarea curajoasă a valurilor, decât de la statul pasiv în bătaia lor.

Din nou marile puteri decid soarta omenirii (cum spunea odinioară Metternich), iar regula „atunci când ești între cei trei din față trebuie să te aliezi neapărat cu unul dintre ei” (recomandată de Bismarck) prevalează dincolo de valorile puse în joc. Suntem într-o lume, după 2010, în care există supraputeri în competiție, cu o geometrie variabilă, de ale căror relații depinde întreaga lume.

În țări cu politică mimetică, precum România, se face caz, până la anularea oricărui efort de a gândi situația din perspective proprii, de opozițiile dintre supraputeri, ca și cum asta este totul. Supraputerile aduc, desigur, în discuție trei modelări ale democrației ce se recunosc rareori

reciproc, trei concepții ale ordinii lumii care nu sunt destul de convergente, trei eforturi de a nu cădea sub controlul alteia.

Dar supraputerile se află ele însele în interacțiuni variabile. Oricum, însă, câtă vreme doar competiția, nu și acordul, rivalitatea, nu și disponibilitatea la înțelegere, sunt preferate, rezolvarea propriilor probleme pe seama altora prevalează. Ca urmare, avem nesiguranțe mari, care includ pericole și reclamă soluții, fie ele și riscante în primul moment.

Am în vedere periclitări ale lumii de după 2010 de diferite naturi, riscuri ale perpetuării unor soluții și riscuri ale schimbării. Un succint tablou arată după cum urmează.

Supraputerile (SUA, China) și puterile economice (Germania, Japonia, Anglia, Franța, India, Turcia, Brazilia, Africa de Sud) profită de globalizare și au nevoie de liberalizări la frontiere, dar fiecare are sectoare pe care, din punctul de vedere al interesului național, trebuie să le protejeze. O globalizare neprecaută și scoasă de sub controlul acelor țări nu mai este practicabilă și nu o practică nici țările care au tras mai mari avantaje din globalizare.

Repunerea sub controlul statelor a globalizării va naște tensiuni ce nu sunt deloc ușor de suportat, cu riscul unor explozii, sau măcar al crizelor economice. Resursele financiare au cunoscut o concentrare în mari bănci ca urmare a exploatarei globalizării, dar foamea de credite este mare în condițiile unei competiții nemiloase. Tentația de a recurge nu la schimbări profunde în economie, ci la măsuri monetare nu lipsește, dar ea doar va agrava dificultățile. Criza financiară va avea, în continuare, efecte în relațiile internaționale tensionându-le în plus.

Imaginea unor centre de decizie la scara lumii va fi tot mai atrăgătoare și va stimula un terorism ce are, oricum și alte surse, inclusiv religioase. Terorismul va deveni o mișcare globală chiar dacă se va întreprinde corectura globalizării. Nu este însă singurul efect al situației lumii după 2010.

Alt efect este noua migrație a popoarelor, pe fondul celei mai mari acțiuni de cunoaștere reciprocă a oamenilor din diferite țări și al foamei de forță de muncă de înaltă calificare în țările care știu să folosească cadrul creat de globalizare.

Această migrație va alimenta tensiuni, la rândul ei. Și datorită ei, ca și datorită altor cauze – survința unor decalaje de dezvoltare, slaba eficiență a programelor de ajutorare a țărilor în curs de dezvoltare, corupția elitelor din țările respective – va fi pericolul creșterii disparităților economice și sociale, cu tot cortegiul de implicații.

Pe fondul atâtor mari dificultăți va fi tentant, în continuare, ca democrația să fie lăsată să se degradeze și mai mult, reducându-se la o tehnică de a recruta periodic reprezentanți care nici nu sunt interesați să reprezinte electoratul și nici nu au capacitatea să o facă. Se va cultiva, în continuare, “corectitudinea politică (political correctness)” și ne vom apropia de pericolul înghețării culturale. Din când în când se va mai aminti că poezia este a trăirii umane a realității, că romanul este arta dislocărilor din existența umană, că filosofia are menirea să lămurească unde este și încotro merge umanitatea, dar acestea vor fi momente de consolare. Oponenții întregii direcții vor aluneca în fundamentalism, cum se petrec lucrurile în Islam, chiar dacă derapajul nu înseamnă decât amânarea veritabilei soluții. Iar din toate aceste direcții vin tensiuni, conflicte, mobilizări în cursul cărora valorile își găsesc greu locul.

Opinia mea (vezi Andrei Marga, *Societatea nesigură*, Niculescu, București, 2016) este că ieșirea din nesiguranța generată de actuala situație internațională și, desigur, din pericolele pe care aceasta le conține, pretinde soluții profunde. Nu duce la nimic agitatea stearpă a imaginilor pericolelor, care ocupă țările mai sărace, în lipsa analizei și autoanalizei serioase.

Soluțiile sunt, totuși, la îndemâna actualelor generații. Este vorba în primul rând de aplicarea politicii de conlucrare a supraputerilor, care să ia distanță de actuala căutare a superiorității militare sau măcar a șanseii loviturilor. Este vorba, apoi, de restabilirea multilateralismului pe locul unilateralismelor ce se răspândesc. Este vorba, ca alt pas, de ducerea mai departe a democratizărilor, în locul înțelegerii actualei democrații ca democrația însăși. Este vorba, în sfârșit, de reunificarea democrației cu meritocrația, în locul relativizării actuale a valorilor. Aceste soluții nu sunt dintru început condamnate nici la eșec și nici la reușită, dar ar trebui asumat riscul îmbrățișării lor. Nu ar fi deloc prima dată în istoria recentă.

Rezumat: Putem vorbi de risc atunci când, într-o situație nouă, se adoptă o soluție nouă sau se perpetuează soluții deja existente, fără a anticipa suficient viitorul. Realitățile de azi pot fi interpretate ca riscuri asumate de antecesori. Forma logică a situației de risc este „silogismul ipotetic disjunctiv”: A face sau M sau N; dacă A face M atunci P; dacă A face N atunci R. Acesta nu devine „dilemă” decât atunci când P și R sunt echivalenți. Cursul actual al „societății mondiale” (Luhmann) este încărcat de riscuri: noi crize economice, mărirea decalajelor de dezvoltare și a decalajelor sociale, accentuarea tensiunilor, terorismul, noua migrație a popoarelor. Soluția constă în conlucrarea supraputerilor, restabilirea multilateralismului, reluarea democratizării, reunificarea democrației cu meritocrația.